

A szlovén domobránok és a második világháborút követő leszámolások a historiográfia tükrében

A második világháború és az azt követő hónapok közvetlen és közvetett hatásukat tekintve is a szlovén nemzet történetének legtraumatikusabb korszakát jelentik. A náci Németország és szövetségesei által 1941 áprilisában a királyi Jugoszlávia ellen indított, gyors győzelemmel végződő támadást követően a szlovének lakta területeket megszállási zónákra osztották. A német és az újra magyar fennhatóság alá kerülő részeken rögtön megkezdődött a németesítés és a magyarosítás, míg az olaszok uralta területen (melynek része volt Ljubljana is) a szlovén lakosság némileg jobb helyzetben volt, s bizonyos kulturális autonómiát kapott: a szlovén nyelv használata az oktatásban és a közigazgatás alsóbb szintjein megmaradt.

A háború előtti szlovén pártok vezetői illegálisba vonultak, s együttműködtek a londoni emigráns kormánnyal. Néhány héttel a megszállást követően megkezdődött az ellenállás megszervezése is: a polgári pártokhoz kötődő erők megszervezték a Szlovén Légiót (Slovenska Legija) és a Sokol Légiót (Sokolska Legija), míg a kommunisták és szövetségeseik létrehozták a Fel szabadítási Frontot (Osvobodilna Fronta). A kommunisták idővel szinte az összes szlovénlakta területre kiterjesztették tevékenységüket, a polgári oldal ellenben jóval lassabban lépte át az olasz megszállás alatt álló országrész határait. Utóbbiak a szlovén lakosság körében is egyre népszerűbb kommunista erők és azok forradalmi törekvései elleni fellépés céljából 1942 nyarán megegyezést kötöttek az olasz megszállókkal, aminek értelmében azok támogatták a partizánellenes csapatokat. A polgári erők az együttműködés ellenére továbbra is kapcsolatban álltak a londoni jugoszláv emigráns kormánnyal.

Az olasz megszállás alatt álló területeken komoly harc bontakozott ki a kommunistaellenes csapatok és a partizánok között. Fordulópontot az olasz kapituláció hozott, aminek következménye az lett, hogy az addig olasz uralom alatt lévő területek is a náci Németország megszállása alá kerültek. Ebben az időszakban jött létre az új kommunistaellenes szerveződés, a Szlovén Do-

mobrárság.¹ A mintegy 13.000 fegyverrel rendelkező szervezet a náci megszállókkal együttműködve folytatta a partizánok elleni küzdelmet. A kollaboráció ellenére egyes domobrán körök együttműködtek a brit titkosszolgálattal és sikerült elkerülni, hogy a nácik a domobránokból szlovén SS-alakulatot hozzanak létre, Hitler születésnapján azonban nyilvánosan kellett esküt tenniük. Az esemény kollaborációjuk szimbólumává vált. A domobránok vezetője, Leon Rupnik generális nyíltan támogatta a náci célkitűzéseket, a teljes domobrárság tekintetében azonban nem ilyen egyértelmű a kép, hiszen a nyugati szövetségesekkel való kapcsolatfelvételre való törekvés folyamatos volt.

A domobránok világháborút követő sorsa

Európában a második világháború utolsó hadműveletei szlovén területeken zajlottak, a háborút lezáró fegyverszüneti szerződés berlini aláírása idején a német hadsereg Horvátországot elhagyva, ebben az irányban vonult vissza. A náci haderőt követő különböző nemzetiségű katonai alakulatok között ott voltak a szlovén domobrán egységek és a velük tartó civilek is. A partizánok elől menekülők 1945. május 14-én, osztrák területeken tették le a fegyvert, abban reménykedve, hogy a Karintiában állomásozó brit csapatok tartani fogják magukat a hadifoglyokról szóló nemzetközi konvenciókhoz. Az ausztriai táborokban elhelyezett foglyok azonban a nácikkal szövetséges egységek tagjaiként nem számíthattak arra, hogy a britek megértést fognak tanúsítani irányukban: a casertai szövetséges főparancsnokság döntése értelmében kiszolgáltatták őket a partizánoknak.² Május 28. és 31. között a több mint tízezer szlovén domobránt és a velük tartó 500-600 civilt is vonatra tették. A források tanúsága szerint a foglyokat meggyózték arról, hogy Olaszországba szállítják őket, így önszántukból szálltak be a vagonokba. Franc Krenner do-

¹ A szó szlovénul honvédséget jelent.

² A casertai döntés idején a Független Horvát Állam (NDH) katonái és a velük tartó civilek többsége még szlovén területen tartózkodott, ők brit nyomásra május 15-én, az ausztriai Bleiburnnál adták magukat meg a partizánoknak, akik szlovén területen 30–35 ezer horvátot bírósági ítélet nélkül legyilkoltak, majd főleg a Maribor melletti Tezno, valamint Ptuj és Škofja Loka közelében hantoltak el. A szlovéniai vérengzést követő halálmeneteknek további mintegy 20 ezer horvát halálos áldozata volt.

dombrán vezetőt szerb körök hiába figyelmeztették arra, hogy a szerelvények nem nyugat felé, hanem délre, azaz Jugoszlávia irányába tartanak. A szlovén dombrán vezetők tanácskozásukon arra jutottak, hogy a szerbek cseléről lehet szó, hiszen tudvalevő volt, hogy egyes képviselőik a szlovének csetnikkekhez való csatlakozását akarják elérni. Krennert szóban brit katonai parancsnokok is biztosították arról, hogy a szóbeszéd alaptalan. A dombrán vezetők csak május 30-án értesültek arról, hogy valójában mi történik, mikorra embereik többségét már átadták a partizánoknak.

A foglyokat a jugoszláv államvédelmi osztagok vették át, sokukkal rögtön végeztek, többségüket pedig koncentrációs táborokba hurcolták. A táborok létesítése a teljességgel a kommunisták befolyása alatt álló, 1944 májusában alakult OZNA (Népvédelmi Osztály) feladata volt, tagjai követték el később a tömeggyilkosságokat is. A táborokat kutató Milko Mikola szerint a foglyok későbbi sorsának ismeretében nem túlzás megsemmisítő táborokról beszélni, több szerző azonban a náci konnotáció miatt elveti a koncentrációs tábor kifejezést is, holott a kevés fennmaradt dokumentumból kiderül, hogy azokra létrehozói is így hivatkoztak. A legjelentősebb táborokat a Ljubljana melletti Šentvid településen, a Celje melletti Teharjében és Škofja Loka közelében hozták létre.

A legtöbb šentvidi rab Kočevski rog környékén, a teharjeiek többsége pedig Stari Hrastnik bányáiban lelte halálát, holttesteiket bányajáratokba, szakadékokhoz és tankelhárító árkokba szállították, majd gondosan elfedték a tömegmészárlások nyomait. A szlovén Legújabb-kori Történettudományi Intézet kutatásainak köszönhetően ma már tudjuk, hogy az 1945 májusa és júliusa között Szlovénia területén, bírósági ítélet nélkül kivégzett több tízezer ember között mintegy 11 800 szlovén dombrán és majd 2000 szlovén civil volt, ami azt jelenti, hogy a mézárások elkövetői felelősek a második világháborúban és közvetlenül utána elszenvedett szlovén emberveszteség 15 százalékáért.³

³ Zdenko Čepič – Neven Borak – Jasna Fischer – Jurij Perovšek – Žarko Lazarević et al.: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznavanja Republike Slovenije. 1848–1992*. I. Mladinska knjiga–Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2005, 790–795.

A szlovén domobránok a historiográfiában

A jugoszláv kommunista rezsim legitimitását a megszállás alatti és a közvetlenül a világháborút követő időszak eseményeiből eredeztette, ami a korszak historiográfiáját is nagyban meghatározta. A domobránokról és a világháborút követő tömeggyilkosságokról a titói Jugoszláviában nyilvánosan nem lehetett beszélni, azokról a lakosság nagy része alig rendelkezett információkkal, ám a többség nem érzett szimpátiát az ellenforradalmi erők tagjai iránt, akikben a kollaboránsokat és a vesztes oldal képviselőit látták.⁴

A szlovén történészek a nyolcvanas években kezdték megkérdőjelezni a történetírás második világháborút követően kialakított ideológiai perspektíváját és az irányított témaválasztást. Számos konferencián és kerekasztal-beszélgetésen vetették fel a szlovén múlt elhallgatott és egyoldalúan interpretált korszakait, témáit, így a domobránokkal kapcsolatos nyitott kérdéseket is.⁵ Az ezzel kapcsolatos első komoly vitára 1984-ben, a szociológus Spomenka Hribar kezdeményezésére került sor.

A kilencvenes években a második világháborús szembenállás elsőrendű politikai kérdés lett, a világháborúban egymással szembenálló felek közötti nemzeti megbékélésre nem került sor. A történetírás szempontjából ennek hatása elsősorban az volt, hogy a történészek közül sokan tartózkodtak az értékítéllettől és pozitivistá módszerekkel láttak hozzá a szlovén történelem ezen fejezetének feltárásához. A domobránok történetének feldolgozásához fennmaradt a legfontosabb levéltári anyag, és a kutatók számos egyéb forrást tártak fel, illetve rendelkezésre állt a jelentős emigráns irodalom is, mely megfelelő forráskritikával kezelve szintén hasznosnak bizonyult az addig alig ismert részletek kutatásánál. A domobránokkal kapcsolatos témákon dolgozó történészek támaszkodhattak az elsősorban a szocialista korszakban aktív szerzők, többek között Tone Ferenc,⁶ Metod Mikuž⁷ és Ivan Križnar⁸ munkáira is.

⁴ Peter Vodopivec: *Od Pohlínove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Modrijan, Ljubljana 2007, 312.

⁵ Ervin Dolenc: Slovensko zgodovinopisje o obdobju 1918-1991 po razpadu Jugoslavije. *Prispevki za novejšo zgodovino*. XLIV 2/2004. 114.

⁶ Tone Ferenc: *Osvoboditev Slovenije in oblikovanje slovenske države leta 1945*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 2012.

⁷ Metod Mikuž: *Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja*. Prešernova družba, Ljubljana, 1970.

⁸ Ivan Križnar: *Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem*. Društvo piscev zgodovine NOB, Ljubljana, 2000.

A jugoszláv állam felbomlásának idején a szlovén intézményekben dolgozó, a modernkori szlovén történelmet kutató történészek közül a legtöbben a második világháborúval kapcsolatos témákon dolgoztak. Ekkor már többségben voltak az ideológiai vitáktól nagyobb távolságot tartó, ifjabb nemzedék képviselői, akik hozzáláttak az érzékenyebb témák feltáráshoz is. Az addig domináns politika- és társadalomtörténeti munkák mellett megjelentek a gazdaság- és kultúrtörténeti, eszmetörténeti és a mindennapi életet bemutató kötetek is, s egyre jellemzőbbé vált az interdiszciplinaritás.

A legjelentősebb szlovén kommunistaellenes erő történetének feltáráásért sokat tett Jera Vodušek Starič,⁹ Bojan Godeša¹⁰ és Damijan Guštin,¹¹ a szlovén történelem ezen vitás korszakának legjobb szintézise pedig Peter Vodopivec nevéhez kötődik.¹² A kifejezetten a domobránokkal foglalkozó első komoly tudományos összefoglaló jellegű mű szerzője Boris Mlakar volt, aki 2003-ban megjelent terjedelmes kötetben mutatta be a domobránok történetét.¹³ A munka a Ljubljana-i Bölcsészettudományi Karon megvédett doktori disszertációjának bővített változata. A szerző művében viszonylag röviden tárgyalja az olasz kapituláció előtti eseményeket, melyek nélkül nem lehetséges a domobránok tevékenységének teljes megértése. A szerző bemutatja a náci megszállókkal folytatott előzetes egyeztetések menetét, tárgyalja a domobránság szervezeti felépítését, egységeit, pénzügyeit. Figyelme kiterjedt a fegyveres erők szervezésének körülményeire, az újoncok toborzásának menetére, a domobrán jelképek, szimbólumok kialakulására is. A munka igen értékes része az, melyben a szerző európai párhuzamokat igyekszik feltárni. Mlakar a rendelkezésre álló források felhasználásával bemutatja a domobránok szövetségesekkel való kapcsolatfelvételre irányuló törekvéseit. A domobránok egy főleg tisztékiből álló csoportja saját hírszerzést szervezett és a brit titkosszolgálat számára is gyűjtöttek információkat. A csoport tevékenységét a náci hatóságok felszámolták, tagjait deportálták. Mlakar könyvében az ő tevékenységükbe is betekintést nyerhetünk, a szerző részletesen elemezte azt,

⁹ Jera Vodušek Starič: *Prezmem oblasti 1944–1946*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1992.

¹⁰ Bojan Godeša: *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2006.

¹¹ Damijan Guštin: *Za zapahi: prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana, 2006, Inštitut za novejšo zgodovino.

¹² Peter Vodopivec: *Od Pohlínove slovnice*. Id. mű, 264–307.

¹³ Boris Mlakar: *Slovensko domobranstvo 1943–1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Slovenska matica v Ljubljani, Ljubljana, 2003.

hogy a német megszállóktól való „elszakadásra”, a nyugati szövetségesekkel való megegyezésre melyik időszakban milyen esély mutatkozott. A kötet utolsó előtti fejezetében a nemzetközi jog szempontjából értékeli a domobránok helyzetét, az utolsóban pedig a megvédett disszertációban még nem szereplő rész, a brit erők általi visszaszolgáltatást követő tragédia tárgyalása következik. Mlakar kritikusai a műből elsősorban a hadtörténeti részleteket, a partizánok és a domobrán egységek összecsapásainak leírását hiányolták. A kötet leginkább kritizált megállapítása az volt, hogy a domobránok kollaborációja taktikai jellegűnek tekinthető, a megszállók ideológiai céljaival való azonosulásról nem volt szó.

A domobránokkal kapcsolatos sommás véleményeket elsősorban a nem kifejezetten a témával foglalkozó szlovén történészek fogalmazták meg. Janko Pleterški több írásában hangsúlyozza, hogy a forradalommal szembeni védekezés semmilyen körülmények között sem mentheti fel a megszállókkal kollaboráló erőket a hazaárulás vádja alól. Pleterški ennek megfelelően a polgárháború fogalmát is elutasítja, mivel meglátása szerint az részben felmentést jelent a kollaboráció vádja alól.¹⁴ Hasonló véleményen van Oto Luthar, aki írásaiban visszautasítja a felelősség bármiféle megosztását, kifogásolja azt, hogy egyesek a Felszabadítási Fronttal szembenálló erőket „ellenforradalmi erőknek” nevezik, szerinte ez „nem megengedhető relativizálást jelent”.¹⁵ Valamivel megengedőbb Božo Repe, aki ugyancsak elveti a polgárháború fogalmát, ám azt elismeri, hogy „a Felszabadítási Frontnak megvolt a felelősége abban, hogy ellene ellenállás szerveződött”.¹⁶

¹⁴ Ervin Dolenc: Slovensko zgodovino pisje o obdobju 1918-1991 po razpadu Jugoslavije. *Prispevki za novejšo zgodovino*. XLIV 2/2004. 123.

¹⁵ Oto Luthar: Between Reinterpretation and Revisionism. Rethinking Slovenian Historiography of the 1990s. In: Brunnbauer, Ulf (Hg.): *(Re)Writing History – Historiography in Southeast Europe after Socialism*. Lit Verlag, Münster, 2004, 343.

¹⁶ Božo Repe: *Rdeča Slovenija: tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Sophia, Ljubljana, 2003, 235.

A téma kutatása a független Szlovéniában

A közvetlenül a második világháborút követően elkövetett bűntett a 20. századi szlovén történelem legnagyobb traumája, ami a mai napig aktuális politikai téma. Sok szó esik róla a közéletben, a szlovén parlamenti választásokat megelőző időszakokban pedig rendre még inkább aktualizálják.¹⁷ A szocialista Jugoszláviában tabutémának számító kérdésre a szlovén értelmiség több képviselője már az 1960-as évek végétől, a rendszer lazulását követően mert utalást tenni, majd a nyolcvanas évek közepén, a már említett Spomenka Hribar szlovén filozófus írásainak és az azt követő nyilvános vitáknak köszönhetően vált köztudottá, hogy a kommunisták a világháború után több mint 10 ezer domobránt öltek meg, majd megpróbálták eltüntetni a nyomokat.

A szlovén történelem eme elhallgatott fejezete ügyében valódi fordulatot a rendszerváltás hozott, amikor megtörténtek a szimbolikus gesztusok: 1990 júliusában Alojzij Šuštar érsek misét celebrált Kočevski rog, az egyik legnagyobb tömegsír közelében,¹⁸ amelyen részt vett Milan Kučan, az utódpart vezetője is. 1993-ban parlamenti vizsgálóbizottság alakult, 1995-ben a parlament felkérésére történészek jelentést készítettek a világháborút követő mészárlásokról,¹⁹ érdembeli kutatómunka azonban nem folyt. A világháborút követő mészárlások áldozatai sírjainak felkutatásáért a kilencvenes évek elején az állami intézmények helyett magánszemélyek, illetve a Franc Perme vezette Egyesület az Elhallgatott Sírok Rendezésére tett a legtöbbet.²⁰

A szlovén történetírás nagyot lépett előre Jera Vodušek Starič 1992-ben megjelent, a kommunisták jugoszláviai hatalomátvételének politikai eseményeit részletesen tárgyaló, fentebb már említett monográfiájával. Vodušek témaválasztását és módszertanát tekintve is újszerűnek számító könyvének jelentősége többek között abban áll, hogy forrásokkal alátámasztva bizonyította, a második világháborút követő leszámolásokat nem csupán a bosszú

¹⁷ Janvit Golob et. al. (ured.): *Žrtve vojne in revolucije: zbornik*. Državni svet Republike Slovenije, Ljubljana 2005, 56.

¹⁸ Mitja Ferenc: *Prekopi žrtev iz prikritih grobišč (1991–2011)*. Ljubljana, 2012, Univerza v Ljubljani–Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2012, 9.

¹⁹ Golob et. al. (ured.): *Žrtve vojne in revolucije*. Id. mű, 54.

²⁰ Ferenc: *Prekopi žrtev*. Id. mű, 9.

motiválta, hanem szervezett, szisztematikus akciót jelentettek, melynek célja az új társadalmi berendezkedés megszilárdítása volt.²¹

A háborút követő mészárlások kutatásában előrelépés a 2000-es évtől kezdődött, ezt jelezte a szlovén parlament által elfogadott törvény is, mellyel a tömegsírokat állami védelem alá helyezték. Ekkortól kezdett intenzíven a témán dolgozni Mitja Ferenc, a Ljubljana-i Egyetem történésze, aki annak fő kutatójává vált. A kétezres évek elején láttak napvilágot a téma részleteit megvilágító első komoly munkák: 2003-ban, Bécsben adták ki a szlovén születésű Tamara Griesser-Pečar 1941–1946 közötti eseményeket tárgyaló, német nyelven írott művét,²² melynek szlovén fordítása a következő évben jelent meg. A szerző tudományos munkájában a domobránok kiadatásával és legyilkolásával kapcsolatos számos új részletet tárt fel. 2005-ben a témában két külföldi publikáció is megjelent: a jogász Dieter Blumenwitz könyve,²³ valamint az újságíró Marcus Ferrar és a kiadás eseményeinek egyik szemtanúja, John Corsellis egykori brit katona által közösen jegyzett mű²⁴ is értékes részleteket tár fel. A két munka hamarosan szlovén fordításban is megjelent. A politikatörténeti művek mellett a kétezres évek közepén több mikrotörténelmi munka is napvilágot látott, melyek szerzői jórészt a domobránok egyéni sorsait igyekeztek bemutatni.

A kutatóknak szembesülniük kellett a szlovén levéltári anyag szinte teljes hiányával. A jugoszláv hatóságok nem csak a gyilkosságok helyszínén tettek meg mindent a nyomok eltüntetése érdekében, a levéltárakban is igyekeztek megsemmisíteni a bizonyítékokat, és nem hozzáférhetőek a brit-jugoszláv titkos tárgyalásokról szóló dokumentumok sem. Egyes szerzők szerint 1945 májusa és júniusa között a túlélők beszámolóí alapján terjedelmes listákat állítottak össze, amelyek a nyolcvanas évek közepén még megvoltak, ám ezt követően nyomuk veszett.²⁵ A hivatalos iratok ugyan jórészt hiányoznak, az

²¹ Bojan Godeša: *Historiografija drugog svjetskog rata u Sloveniji između nauke i politike*. In: Vera Katz (ured.): *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*. Zbornik radova. Institut za istoriju, Sarajevo, 2007, 178.

²² Tamara Griesser-Pečar: *Das zerrissene Volk. Slowenien 1941–1946: Okkupation, Kollaboration, Bürgerkrieg, Revolution*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Graz, 2003.

²³ Dieter Blumenwitz: *Okkupation und Revolution in Slowenien (1941–1946). Eine völkerrechtliche Untersuchung*. Böhlau Verlag, Wien, 2005.

²⁴ John Corsellis – Marcus Ferrar: *Slovenia 1945: Memories of Death and Survival after World War II.*, I.B. Tauris, London–New York, 2005.

²⁵ Tamara Griesser-Pečar: *Razdvojeni narod*. Id. mű 458.

évek során azonban előkerült számos korabeli feljegyzés, felvétel és levél, melyek segítenek az események megértésében. Meg kell említeni Milko Mikola 2008-ban kiadott, a koncentrációs táborokról szóló dokumentumgyűjteményét, mely főleg az áldozatok írásait és túlélők, valamint szemtanúk beszámolóit, visszaemlékezéseit tartalmazza.²⁶ Sok esetben a szemtanúkkal készített interjúk is hasznos információkkal szolgáltak, a számos visszaemlékezés között pedig vannak igen hasznosak is, mint amilyen Zdenko Zavadlav, a maribori OZNA parancsnokhelyettesének emlékiratai, melyekben részletesen beszámol a módszerekről, melyekkel a Népvédelmi Osztály a gyilkosságok helyszíneinek elfedésén dolgozott.²⁷

A levéltári források szinte teljes hiánya a szlovén történészek között gyakran ideológiai ellentétekkel is terhelt vitákhoz vezetett. Napjainkig is megoszlanak a vélemények arról, hogy a történész feladata-e ilyen esetben a terepmunka, annál is inkább, mert az áldozatokat a legtöbb esetben szinte meztelenre vetkőztették, azonosításuk költséges DNS-vizsgálat nélkül sokszor nem lehetséges. A sírok feltárása 2002-ben mégis új lendületet kapott, a szlovén kormány által alakított bizottságnak meghagyták, hogy kezdje meg a „második világháborúban vereséget szenvedett fél áldozatait rejtő sírok felkutatását”.²⁸ A tömegsírok szisztematikus feltárása 2006-ban kezdődött meg, 2009 márciusában pedig 400 köbméter törmelék kiásása és 11 beton-, illetve téglafal áttörése után rábukkantak az addigi legtöbb halott maradványait tartalmazó tömegsírra a Laško közelében található Huda jama nevű elhagyott bányában,²⁹ ezt követően azonban vége szakadt a szisztematikus feltárásnak, a szlovén kormány jelentősen csökkentette annak anyagi támogatását.

Összességében elmondható, hogy a függetlenné válás óta a szlovén historiográfia a domobránok történetének feldolgozásában jelentős eredményeket ért el, a közvetlenül a második világháborút követő tragikus események megismerésére pedig megkezdődött az események tudományos kutatása és a sírok

²⁶ Milko Mikola: *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 2008.

²⁷ Zdenko Zavadlav: *Iz dnevnških zapiskov mariborskega oznovca*. Izbrani listi. Del 1. Leto 1945. Založba za alternativno teorijo, Maribor, 1990.

²⁸ Mitja Ferenc: *Zamolčana grobišča druge svetovne vojne v Sloveniji*. In: Hančič, Damjan (ured.): *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju*. Zbornik slovenskih prispevkov z javne tribune z naslovom *Zločini totalitarnih režimov, ki je potekal 8. aprila 2008 v prostorih Evropske komisije v Bruslju*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 2010, 147.

²⁹ Mitja Ferenc: *Prekopi žrtev*. Id. mű 125.

feltárása, ám sok részlet maradt tisztázatlan, számos kérdésben változatlanul hiányzik a kutatók közötti konszenzus. A szlovén történészek a szerb áldozatok kutatásánál előkerült dokumentumok alapján feltételezik, hogy a belgrádi levéltárakban sok értékes dokumentum maradhatott fenn a szlovéniai eseményekre vonatkozóan. A titói Jugoszláviában a köztársasági szervek minden dokumentum másolatát kötelesek voltak megküldeni Belgrádnak, így a szerb főváros levéltári anyagainak hozzáférhetővé válásával a világháborút követő események számos eddig ismeretlen részletére derülhet fény.